

Az IFLA és a COVID-19

Készítette: Varga Gábor
Könyvtártudomány, MA, ELTE
I. évfolyam (levelező tagozat)
2022/2023. I. félév

Szaktanár: Barátné Prof. Dr. Hajdu Ágnes
tanszékvezető, egyetemi tanár
ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet

TARTALOMJEGYZÉK

Tartalomjegyzék	2
1. Bevezetés	3
2. A témaválasztás	3
3. Az IFLA tájékoztató tevékenysége és a COVID-19 hatása az IFLA működésére	5
4. Az IFLA COVID-19 információs oldala	6
4.1 A lezárások fokozatai, a könyvtári szolgáltatások szűkítése	7
4.2 A könyvtári dokumentumok kérdése	9
4.3 Könyvtárak a digitális térben	11
4.4 Távoli elérés és szerzői jog	13
4.5 Humánerőforrás távmunkában	15
4.6 Újranyitás	16
4.7 A szakmai egyesületek és nemzeti könyvtárak szerepe az újranyításban	17
4.8 További partnerek	19
5. Az IFLA pandémiával kapcsolatos további tevékenységei	20
6. Hazai partnerek	21
6.1 A Könyvtári Intézet információszoigáztatási tevékenysége a pandémia idején	21
6.2 A Magyar Könyvtárosok Egyesülete könyvtárakat segítő tevékenysége	22
7. Az infodémia jelensége	23
8. Befejezés	24
Irodalom	25

1. Bevezetés

A dolgozat tárgya a Könyvtári Egyesületek és Szervezetek Nemzetközi Szövetségének (International Federation of Library Associations and Institutions, a továbbiakban IFLA) a koronavírus-járvánnyal (COVID-19) kapcsolatos tevékenységének és információs oldalának példákkal, könyvtárak által alkalmazott gyakorlatokkal illusztrált áttekintése, valamint az IFLA két hazai partnerszervezetének, a Magyar Könyvtárosok Egyesületének és a Könyvtári Intézetnek a pandémia ideje alatt végzett tájékoztató munkájának rövid bemutatása.

2. A témaválasztás

A dolgozat elején szeretném pár mondatban indokolni a témaválasztást. Az elmúlt két évben a COVID-19 alapjaiban változtatta meg életünket, és nincs olyan egyén, akire valamilyen hatással ne bírt volna. A pandémiának a gazdaságra, a társadalomra, az oktatási, a szociális és az egészségügyi rendszerekre gyakorolt negatív tendenciái a kulturális szféra intézményeire és azok használóira is érvényesültek. A közgyűjtemények és köztük a könyvtárak olyan kihívással kellett, hogy szembenézzenek, amelyre eddig nem volt példa. Szolgáltatásokat kellett fenntartani, miközben az azokat igénybe vevők és az azokat biztosító munkatársak egészségének védelme prioritást élvezett, a meglévő könyvtári szolgáltatások megtartása vagy módosítása mellett, a különleges helyzet által megkívánt újabb tevékenységek bevezetése, komoly tervezési, kockázatelemzési munkát igényelt. Mindehhez szükség volt a könyvtári rendszerben dolgozók kreativitására és innovatív szemléletére. A vírushelyzet továbbá szoros együttműködést kívánt szervezetek, közösségek, egyének között. Az egymástól való tanulás, a jó gyakorlatok megosztása és átvétele sok időt és befektetett energiát spórolt meg egy olyan időszakban, amikor mindkettőből hiány volt. A vírusról való információk megosztásában, a vírushelyzet kihívásainak társadalom felé való közvetítésében a könyvtáraknak meghatározó szerepe volt, amikor ellenőrzött, releváns adatokat közöltek.

Az intézmények egymás közötti kommunikációját a könyvtári területen hazai és nemzetközi szervezetek is segítették. Magyarországon a Magyar Könyvtárosok Egyesülete és a Könyvtári Intézet nyújtott információt és támogatást a hazai könyvtáraknak, elemzésekkel, hazai és nemzetközi gyakorlatok, példák bemutatásával, tanulmányok publikálásával stb. A legnagyobb nemzetközi könyvtári szervezet az IFLA, a pandémia alatti információgyűjtő és disszemináló tevékenységével – a tudásmegosztásban, a kontinenseken átívelő és valamennyi

könyvtártípus problémáira reagáló szervező, elemző és az információkat szétsugárzó munkájában – elévülhetetlen érdemeket szerzett.

Könyvtári területen dolgozóként leginkább a Könyvtári Intézet pandémiával kapcsolatos tájékoztató tevékenységét követtem figyelemmel, illetve számos felmérésben, amely a miskolci II. Rákóczi Ferenc Megyei és Városi Könyvtárra vonatkozott, adatot is szolgáltatunk. A Könyvtári Intézet Kutatási és Elemző Osztálya ilyen felmérésekből készítette el az egyes megyék könyvtári ellátását bemutató összeállítását *Virtuális országjárás* címmel, amelynek tizedik állomása Borsod-Abaúj-Zemplén megye volt (Könyvtári Intézet, 2020b).

Azért tartom érdekesnek és hasznosnak összefoglalni az IFLA pandémiával foglalkozó tevékenységét – még ha vázlatosan is – egy ilyen dolgozat keretei között, mert olyan könyvtárak, könyvtári szervezetek és intézetek adatszolgáltatásai jelentették az IFLA tájékoztató tevékenységének alapját, mint hazai könyvtáraink könyvtártípustól függetlenül, és szervezeteink, amelyek saját működési tapasztalataikat osztották meg. A számos országból és intézménytípusból érkező hatalmas mennyiségű információ összegyűjtésének, elemzésének és publikálásának gyakorlata a magunk mögött hagyott két év tekintetében mindenképpen megérdemli a figyelmet.

Azt, hogy milyen hirtelen lett életünk része a pandémia jól érzékelteti, hogy a COVID-19 vírussal kapcsolatos pályamunkát az OTDK 2019. évi kiírásában még nem lehetett volna benyújtani.

A COVID-19-et gyors terjedése, a fertőzöttek egyre növekvő száma következtében a WHO világjárványnak nyilvánította 2020 márciusában. A pandémia az élet minden szegmensében érezte negatív hatását, így a kulturális terület sem maradt háborítatlan. A kulturális intézményeknek, köztük a közgyűjteményeknek, ezen belül pedig a könyvtáraknak is szembe kellett nézniük a vírus okozta helyzettel és felmérve lehetőségeiket, a központi és helyi előírásokat betartva, valamint mérlegelve a kockázati tényezőket döntést kellett hozniuk szolgáltatásaik további hozzáférhetőségének módjáról és mértékéről. A legtöbb esetben ezek az adott kormányzati döntések végrehajtásában realizálódtak, de a meghozott döntések nagyon vegyes képet mutatnak. Azt gondolom, hogy minden könyvtár a következő kiindulópontból kellett, hogy döntéseit meghozza, ez pedig három szereplő mérlegelését és egymáshoz való viszonyát jelentette. A klasszikus könyvtárképben megjelenő hármas felosztás ebben a relációban is releváns, ahol a könyv (információforrások), a könyvtáros és az olvasó egysége jelenti magát a könyvtárat. Alapvető kérdés, hogy a könyvtár

munkatársainak és a könyvtár használóinak egészségét milyen módon lehet a lehető legnagyobb mértékben megvédeni, miközben ezek a szereplők a munkavégzéskor vagy a személyes használat során tranzakcióba kerülnek egymással. Elkerülhetetlen a munkatársak érintkezése az egyes munkafeladatok kapcsán, illetve a könyvtárat személyesen felkeresők egymással és a dolgozókkal is kapcsolatba lépnek. A harmadik szereplő, a könyv, azaz valamennyi könyvtári dokumentum és szolgáltatás szintén fontos eleme a kérdésfelvetésnek, hiszen egyrészt vírushordozó lehet (pl. egy könyv, vagy egy napilap, amelyet akár óránként többen is kézbe vesznek), másrészt, ha a szolgáltatásokat tekintjük és ezeket a pandémia miatti korlátozások „áldozataivá” tesszük, a folyamatos szűkítéssel magát a könyvtárat építjük le. Ráadásul a pandémia kezdetén csekély információ birtokában kellett meghozni ezeket a döntéseket, hiszen a tudományos kutatások akkor még olyan kérdésben sem zárultak le, hogy a vírus meddig marad életképes egy adott felületen, például egy könyv borítóján, egy számítógép billentyűzetén stb., a hordozó anyagától függően.

Összefoglalva: milyen módon tarthatóak fenn a könyvtári szolgáltatások anélkül, hogy ezek a munkatársak vagy a szolgáltatásokat igénybe vevők megfertőződéséhez vezetnének? A pandémia egymást követő hullámai alatt a távolról elérhető szolgáltatások, a távmunka megszervezése, a többirányú kommunikáció mellett a könyvtáraknak az esetleges újrainduláshoz is terveket kellett készíteniük. Könyvtári területen mindezt legátfogóbban, számos példa, valamint jó gyakorlat bemutatásával az IFLA vállalta fel az országos könyvtári egyesületek, intézmények, nemzeti és egyéb könyvtárak bevonásával. Végezte mindezt úgy, hogy az IFLA tevékenységére ugyanúgy hatással volt a járvány. Elsőként tekintsük át ezeket, az IFLA honlapján közzétett rövid összefoglaló segítségével.

3. Az IFLA tájékoztató tevékenysége és a COVID-19 hatása az IFLA működésére

Az IFLA honlapján egy rövid összefoglalót (IFLA, 2021a) állított össze, amely a legfontosabb és leggyakrabban feltett kérdésekre (FAQs) adott tömör válaszokat és melyek témája a vírushelyzetnek az IFLA munkájára gyakorolt hatása volt. Az oldalt 2021. január 15-én frissítették utoljára, azonban a pandémia első hullámának és a lezárások időszakának az IFLA tevékenységére gyakorolt hatását így is jól szemlélteti. A legutolsó frissítésig folyamatosan újabb és újabb információk jelentek meg az oldalon. Az IFLA információs oldala, amely részletesen foglalkozott a vírushellyel, a FAQs felületéről is elérhető, a dolgozatban részletesebb bemutatására is sor kerül.

A holland kormány 2020 márciusában hozott intézkedéseivel összhangban az IFLA hágai központja bezárásra került, a munkatársak távmunkában látták el feladataikat. Az IFLA ilyen módon továbbra is végezte munkáját és valamennyi partnerét biztosította róla, hogy bár a személyes találkozók és egyeztetések átmenetileg megszűnnek a feladatellátás folyamatos. A vírushelyzet ezt meg is kívánta, hiszen a könyvtári egyesületek és intézetek legnagyobb nemzetközi szakmai szervezetére óriási felelősség nehezedett. A munkavégzést megkönnyítette, hogy az IFLA „békeidőben” is nagyrészt online módon tartja kapcsolatait partnereivel, bár a webináriumok, videocsatornák és -üzenetek, vizuális megjelenítések száma, és az online aktivitás látványosan megnövekedett a pandémia első időszakától kezdődően.

2020 tavaszán az IFLA vezetése még látott esélyt a könyvtári szakma legnagyobb rendezvényének, az éves kongresszusnak (World Library and Information Congress, WLIC) a megrendezésére, melynek helyszíne abban az évben Dublin lett volna. Az esemény végül elmaradt, az igazgatótanács 2022-re halasztotta. 2021-ben a Könyvtári és Információs Világkongresszus online formában került megrendezésre, és a 2022-es évre tervezett rotterdami találkozó időpontját 2023-ra tolták (IFLA, 2021a).

Az IFLA a pandémia időszaka alatt is megvalósította mottóját: inspirált, bekapcsolódott, hozzájárult, kapcsolatokat teremtett és tartott fenn a könyvtári szervezetek érdekében. Ennek egyik fontos felülete az az információs oldal volt, amelyet az IFLA weblapján tett közzé a járványhelyzet alatt.

4. Az IFLA COVID-19 információs oldala

Az IFLA legfontosabb tevékenysége a pandémia idején egy információs oldal működtetése és folyamatos aktualizálása volt a honlapján *COVID-19 and the Global Library Field* címmel (IFLA, 2020a). Az információk, ötletek, útmutatók, gyakorlatok stb. sokaságát az IFLA munkatársai gyűjtötték, szemlézték és tették közzé. Az információs oldal alapja a partnerek adatszolgáltatása volt, melyre külön e-mail címet hoztak létre.

A feldolgozott témák átfogták a pandémia könyvtári területre gyakorolt hatásainak teljes spektrumát: a COVID-19 leírásától kezdve, a bezárások és korlátozások, a biztonságos munkavégzés, a vírus és a könyvtári dokumentumok, a távolról elérhető szolgáltatások, a kommunikáció témáin át az intézmények újranyitásának kérdéseiig számos területet. Ezek közül néhány témát megvizsgálva és az IFLA által összegyűjtött és hivatkozással ellátott információk, gyakorlatok közül egyet-egyet be is mutatva érzékelhető az a hatalmas munka,

amelyet az IFLA és partnerei végeztek a pandémia alatt. Láthatóvá vált, hogy mennyire különböző stratégiák és megoldások valósultak meg a vírusveszély idején a könyvtári területen is.

Az információs oldal 2020 tavaszán a bezárások alatt indult és októberig folyamatosan frissült. Az aktuális frissítésekről az IFLA Facebook oldalán mindig beszámolt, hogy könnyebben követhetőek legyenek a változások, új hírek. A vírus természetéről szóló rövid összefoglalót követően látható, hogy a szolgáltatások korlátozása és a lezárások országonként mennyire eltérő módon valósultak meg. Az IFLA bemutatja, hogy hogyan alakult a könyvtárak nyitva és zárva tartása (2020 őszén), mely nemzetek könyvtárai álltak rendelkezésre teljes szolgáltatási kínálattal, korlátozott eléréssel vagy tartottak még mindig zárva (IFLA, 2020a).

4.1 A lezárások fokozatai, a könyvtári szolgáltatások szűkítése

A tavaszi időszaktól kezdve a szolgáltatások csökkentéséről szóló döntéseket az IFLA folyamatosan monitorozta és a könyvtárak szolgáltatásainak 2020. évi korlátozása kapcsán négy fokozatot különböztetett meg az apróbb beavatkozásoktól, a szolgáltatások egyre nagyobb szűkítésén át a teljes bezárásig (IFLA, 2020a). Érdekes megvizsgálni ezeket a fázisokat, hiszen a hazai könyvtári gyakorlatban is ezekkel találkozhattunk. A korlátozások mértékének meghatározása nagyban függött az adott országban tapasztalható járványhelyzettől és a rövid távú előrejelzésektől.

Az első, legenyhébb korlátozási fokozatban a vírushelyzet alapján a könyvtárakban csak minimális változtatások, előírások jelentek meg, amelyek főleg higiéniai ajánlásokat jelentettek, pl. a könyvtárhasználók és a munkatársak részére meleg víz és szappan biztosítása, kézfertőtlenítők kihelyezése, a könyvtári bútorzat és eszközök folyamatos fertőtlenítése, a beteg olvasók és dolgozók szűrése. Egyebekben a könyvtári szolgáltatások változatlanok maradtak, sem a nyitvatartási idő, sem létszámkorlátozás vagy a szolgáltatások szűkítése nem jelent meg. Fontos azonban, hogy már ebben a legenyhébb fokozatban is megjelenik a könyvtár, mint a releváns, gondozott információ forrása, amikor a használók részére az intézmény online tartalmakat, linkeket tesz elérhetővé. A vírussal kapcsolatos információmegosztás a félretájékozottság – az infodémia a dolgozat végén még szóba kerül – felszámolására irányuló törekvés is.

A második fokozatban már több korlátozással számolhattunk. Ezek egy része a könyvtárakban szervezett programokkal volt összefüggésben. A könyvtárak korlátozták a résztvevők számát, illetve már a programok szervezésénél figyelembe vették a veszélyeztetett korosztályokat (pl. az időseket). A könyvtári terek, a bútorzat elrendezése, a távolságok növelése is mind a fertőzés kockázatának csökkentését szolgálták. Ebben a fázisban már megjelent a tervezés és az előkészületek megtétele arra az esetre, ha egy adott intézményben a járványhelyzet miatt további szigorításokat kellene bevezetni. Ez egyrészt a szolgáltatások újragondolását jelentette, másrészt a munkafolyamatok szervezését és pl. felkészülést egy esetleges távmunkára történő átállásra. Ez a mérlegelés arra kérdésre kereste a választ, hogy az adott könyvtár meghatározott szolgáltatásait nyújtó munkakör ellátása lehetséges-e otthonról, ennek milyen jogszabályi, infrastrukturális, tárgyi, személyi és munkaszervezésbeli előfeltételei vannak.

A szolgáltatások minimalizálása a legelterjedtebb válaszlépés volt a könyvtárak részéről. Ezeket az adott ország szigorúbb kormányzati döntései is indokolták. Ez a használók létszámának korlátozásával, az előjegyzés utáni kölcsönzések lebonyolításával, a kölcsönzés kivételével valamennyi könyvtári szolgáltatás szüneteltetésével, a távolról elérhető tartalmak hangsúlyosabb megjelenésével, a munkatársak távmunkában történő foglalkoztatásával és sok más gyakorlat bevezetésével próbálta mérsékelni a fertőzés további terjedését.

A negyedik, legszigorúbb fokozatban a könyvtárak teljes bezárását láthattuk. Ebben az esetben csak annyi munkatárs végzett helyben munkát, amennyire feltétlenül szükség volt, egyébként pedig minden otthonról is elvégezhető feladatot távmunka keretében láttak el. Azok a könyvtári dolgozók, akiknek mindenképpen a könyvtárak épületeiben kellett maradniuk, elkülönítve, akár irodánként, külön-külön dolgoztak. Előfordult, hogy munkaerő kölcsönzésével egy adott fenntartó a könyvtár dolgozóit más intézményénél foglalkoztatta. Minden fokozatban, de itt kiemelten fontos volt a megfelelő minőségű, hatékony kommunikáció a felhasználók felé, de ebben az esetben a személyes jelenlétén alapuló tájékoztatás nem valósulhatott meg. Ez a felvilágosítás volt hivatott megismertetni a megváltozott helyzetet, a szolgáltatások igénybevételének módját, és magukat az akár újonnan bevezetett könyvtárhasználati lehetőségeket (pl. elektronikus források, adatbázisok használata, az elektronikus könyvek kölcsönzésének felgyorsítása, a már kölcsönzésben lévő dokumentumok visszahozatalának halasztása stb.), amelyek a digitális térben működtek.

Az IFLA összesítette ezeket az adatokat, gyakorlatokat, amelyek könyvtáraktól, könyvtári szervezetektől, egyesületektől és intézményektől származtak, és aggregátor

szerepkörében elemezve, összegezve és akár a tartalmak fordításába is besegítve, megosztva sugározta tovább valamennyi partnere felé.

4.2 A könyvtári dokumentumok kérdése

Említésre kerültek a könyvtár egyedi adottságai, amelyek miatt eltér más kulturális területen jelenlévő szolgáltatótól. Az egyik legfontosabb ilyen sajátossága a gyűjteménye, az a dokumentumtömeg, amelyet gyűjt, feltár, szolgáltató és megőriz. A klasszikus definíció harmadik eleme a szolgáltatás és tárgya, a dokumentum magas kockázati tényezőként jelent meg a pandémia ideje alatt. Az IFLA az információs oldal *Handling materials* című fejezetében foglalkozott a könyvtári dokumentumok és a könyvtári terekben található eszközök használatából fakadó fertőzésveszéllyel (IFLA, 2020a). A tájékoztató összeállításakor az IFLA rendelkezésére álltak olyan kutatások, amelyek egyes anyag típusokat vizsgáltak abban a tekintetben, hogy egy adott felületen meddig marad életképes a vírus, meddig fertőzhet, de azt is leszögezte, hogy a kutatások akkori állása szerint még nagyon sok nyitott kérdés volt a témában. Két orvosi folyóiratban megjelent tanulmányra is történt hivatkozás, illetve bemutatták a REALM (REopening Archives, Libraries, and Museums) projektet.

„A REALM projekt részeként az OCLC, az Institute of Museum and Library Services és a Battelle olyan kutatást végzett, amely magában foglalja a SARS-CoV-2 vírussal szennyezett anyagok laboratóriumi vizsgálatát, a tudományos szakirodalom nyomon követését a fertőzés, a fertőtlenítés, a vakcinák és a változatok kérdéseiről, valamint olyan szemléltető példák gyűjtését, amelyek segíthetnek a könyvtáraknak, levéltáraknak és múzeumoknak a COVID-19 terjedésének csökkentésében a személyzet és a látogatók érdekében.” (OCLC, 2020).

Ebben a kutatásban az IFLA részéről Stephen Wyber vett részt, aki az IFLA irányelvekkel, stratégiával és érdekképviseléssel foglalkozó csoportjának tagja, és aki a hazai partnerszervezet, a Magyar Könyvtárosok Egyesületének meghívására és szervezésében *Fejlődési célok a digitális világban – A könyvtárak és a könyvtárosok hat szerepköre* címmel 2020 őszén tartott online előadást (Wyber, 2020) az egyesület tudományos konferenciasorozatának online változatában, amelyben a téma számos járványügyi kapcsolódását is megemlítette: együttműködések, digitális tartalmak szolgáltatása, Open

Access. Kiemelte, hogy a pandémia az egyébként eddig is stratégiai célként kezelt fejlesztések, a fenntartható fejlődési célok elérésének megvalósítására szintén hatással van.

Ezeknek a kutatásoknak és a publikációknak a szemlézése a konkrét kockázatelemzések elkészítésnek és a döntések meghozatalának fontos segítői voltak, hiszen az egyes szolgáltatások és az ezek során használt dokumentumok, anyagok, felületek és a vírus átörökítésének módja és időbeni határai alapjaiban határozták meg a szolgáltatási stratégiákat. Elég csak arra gondolnunk, hogy a laboratóriumi vizsgálatok alapján kiderült, hogy a vírus 3 napig életképes mind a könyvek borítóján és a belíveken, mind a műanyag borítókön. A REALM projektben ötféle könyvtári dokumentum felületén végzett kutatások első eredményei 2020. június 22-én jelentek meg, illetve 2020. október 14-én frissítésre kerültek (REALM, 2020, p. 1-4). A kutatások alapján számos könyvtár a visszahozott dokumentumok 3 napos izolációját, karanténba helyezését vezette be, ezáltal biztosítva az elektronikus úton el nem érhető állomány forgását. A kutatás anyagát Bódog András a Könyvtártudományi Szakkönyvtár munkatársa is összefoglalta a Könyvtári Intézet honlapján 2020 júniusában (Bódog, 2020a).

Az IFLA által összegyűjtött gyakorlatok így is széles spektrumot mutatnak az egyes országok kormányai, könyvtárai, könyvtári egyesületei és intézményei által meghatározott karanténidő tekintetében:

- Ausztrália 24 óra,
- Csehország 48 óra,
- Írország 72 óra,
- Szlovákia 5 nap,
- Franciaország 10 nap,
- Argentína 2 hét (IFLA, 2020a).

Érdekes felhívás volt a nyomtatott könyvekkel kapcsolatban a Holland Nemzeti Könyvtár ajánlása, mely szerint az olvasók a dokumentumok sérülését elkerülendő ne fertőtlenítőt használjanak, hanem szappannal végezzenek alapos kézmosást. Az IFLA által belinkelt cikk sajnos már nem elérhető a nemzeti könyvtár oldalán.

Az olvasók védelmét szolgálta a szlovén Nemzeti Közegészségügyi Intézet felhívása, amely javasolta, hogy azok az olvasók, akik házhoz szállítással vagy postán kapták meg az igényelt dokumentumokat várjanak néhány napot a csomag felbontásával (NIJZ, 2020).

A könyvtári dokumentumok használata mellett nagyon fontos volt a számítástechnikai eszközök igénybevételének kontrollálása, hiszen pl. egy információs övezetben kihelyezett laptopot óránként akár 3-4 látogató is használhatott.

A könyvtári dokumentumok sterilizálása terén is több gyakorlattal találkozhatunk az IFLA által összegyűjtött anyagban. Említésre került nemzeti könyvtárunk az Országos Széchényi Könyvtár és a Könyvtári Intézet is, amely egyetértett a Kongresszusi Könyvtár ajánlásával, miszerint az alkoholos zselék, ózon és az ultraibolya fény, mint fertőtlenítő eszközök használata nagy körütekintést igényel és fennáll a veszélye a dokumentumok károsodásának is (Library of Congress, é. n.). Mivel igazoltta vált a vírus életképességének időtartama a különböző anyagokon és felületeken, több könyvtár a dokumentumait nem fertőtlenítette, hanem karanténba helyezte míg újra kölcsönözhető állapotba nem kerültek.

4.3 Könyvtárak a digitális térben

Ahogy a személyes használatot a távhasználat váltotta fel, a könyvtárak egyre markánsabban jelentek meg szolgáltatásaikkal a digitális térben. Azok a könyvtárak, ahol ennek megvoltak az előzményei, természetesen helyzeti előnyt élveztek azokhoz képest, akik a digitális szolgáltatások terén, a távoli hozzáférés biztosításában még nem álltak jól. Az IFLA információs oldalán kiemelt szerepet szánt ennek a kérdéskörnek és számos példával illusztrálta, hogy könyvtártípustól függetlenül miért is fontos a digitális jelenlét a könyvtárak részéről.

Nagyon érdekes felmérést tett közzé a holland nemzeti könyvtár (KB), amely kutatásra a Nemzeti Könyvtárak Igazgatóinak Kongresszusa és az IFLA kérte fel. Ebben a felmérésben 55 nemzeti könyvtár szerepelt és olyan kérdésekre adott választ, hogy pl. Milyen intézkedések lesznek érvényben a könyvtári személyzet részére az újrányításkor?; Melyek a sikeres újrányítás legnagyobb kihívásai?; Mik a COVID-19 járvány megfékezése érdekében hozott intézkedések tanulságai? (Koninklijke Bibliotheek, 2020b, p. 1-16).

A távoli hozzáférés és új digitális szolgáltatás fejlesztésére a nemzeti könyvtárak 73%-a válaszolt igennel, olyanok, akik a felmérést megelőző elmúlt hónapokban a meglévő ilyen típusú szolgáltatásaik mellé újabbakat vezettek be. A példálózó felsorolásban többek között az alábbiak szerepeltek:

- oktatás,
- képzések,

- előadások,
- információszolgáltatás a COVID-19-ről,
- digitális hozzáférés,
- igény szerinti digitalizálás,
- „Kérdezz egy könyvtárostól”, chat,
- online kiállítások (Koninklijke Bibliotheek, 2020b, p. 12). Ezek mind az online térben, a nemzeti könyvtárak digitális platformjain voltak elérhetőek.

Az IFLA a távhasználat kapcsán különböző felméréseket közölt. Ausztráliában Új-Dél-Wales Állam Könyvtára az állam nyilvános könyvtárai között végzett kutatást az online programokra vonatkozóan (State Library of NSW, 2020). Az állam könyvtárai 2020. április 1. és május 31. között zárva tartottak, ebben az időszakban több könyvtár a hagyományos könyvtári, személyes jelenlétet igénylő programokat (mesefoglalkozás, író-olvasó találkozó) élőben közvetítette (stream szolgáltatással) vagy előre felvett videók formájában tette közzé. Olyan online platformokat használtak mint, például a Facebook, az Instagram és a YouTube. Egyéb klubjaik a Zoom, a Skype vagy a Facebook segítségével tartották összejöveteleiket. A júniusi nyitást követően a legtöbb könyvtárban a helyszíni programokat még nem indították újra a járványt megelőző nagyságrendben. A felmérés megmutatta, hogy nagy mértékben felértékelődött a megkérdezett könyvtárak online programjainak szerepe. A zárás előtt csupán 11 nyilvános könyvtár szervezett online programokat, júniusig ez a szám 78-ra nőtt. A megkérdezettek 78%-a tervezte az online programok folytatását (State Library of NSW, 2020, p. 9). Az arány azt mutatja, hogy megnőtt az érdeklődés az ilyen platformokon szolgáltatott online programok iránt, ami, ha a könyvtár megőrző funkcióját vesszük szintén szerencsés, hiszen az élőben közvetített programot is lehet archiválni, az előzőleg elkészített videók esetében pedig még ilyen nehézség sem merül fel.

Az IFLA az ilyen témájú felmérések mellett beszámolt az egyes országok, különböző könyvtártípusaiban bevezetett távoli elérésű szolgáltatásokról, szemlélte a könyvtárak, könyvtári szervezetek javaslatait. Az online rendezvényeken, virtuális kiállításokon túl számos könyvtár az oktatást támogató digitális tartalmakat tett közzé, sőt olyanra is láthattunk példát, hogy a könyvtár az otthontanulást támogatta akár platform biztosításával vagy a szülők részére nyújtott online támogatással, legyen az számítástechnikai, vagy didaktikai segítség (IFLA, 2020a).

Népszerűek voltak azok az online könyvklubok is, amelyeket a New York Public Library szervezett 2020 tavaszától (New York Public Library, 2020). Számos közkönyvtár és

iskolai könyvtár online mesemondást, papírszínház foglalkozást kínált az érdeklődőknek. Az Egyesült Királyság könyvtári és információs szakemberinek szövetsége (Chartered Institute for Library and Information Professionals – CILIP) YouTube-csatornáján naponta jelentkezett könyvajánlóval a Nemzeti Polcszolgálat keretében (O'Brien-Hall, 2000). A könyvtárosok olyan olvasmányokra hívták fel a figyelmet amelyek e-könyv formátumban is elérhetőek voltak a könyvtárak kínálatában. A videócsatornán jelenleg 118 könyvajánló érhető el (CILIP, 2020b).

A könyvtárak egyre növekvő arányú megjelenése a közösségi oldalakon online könyvajánlók, chat-szolgáltatások, és a már említett virtuális térben megvalósított programok formájában történt. Természetesen ezek egy része már működő szolgáltatás volt előtte is, illetve voltak olyan könyvtárak, amelyek már eddig is élen jártak a digitális térben nyújtott távolról elérhető tartalmak és szolgáltatások biztosításában, azonban adódott egy óriási különbség az eddigi gyakorlatokhoz képest: a könyvtárak számos szolgáltatását távmunkában, otthonról dolgozó munkatársak biztosították. Természetesen ennek a gyakorlati elemeire szintén készült IFLA-összegzés.

4.4 Távoli elérés és szerzői jog

A dokumentumok távoli elérése egyrészt a könyvtárak által digitalizált – szerzői joggal nem érintett – művek használatát jelentette, másrészt elektronikus könyvek kölcsönzését. Az online tartalmakhoz történő minél szélesebb körű szabad hozzáférés kulcsfontosságú kérdés volt a pandémia idején. Az IFLA amerikai példákat is gyűjtött, ahol olyan nagy és patinás kiadók, mint a Macmillan és a Penguin Random House ösztönözték a könyvtárak e-book vásárlását és azok kölcsönzését (IFLA, 2020a).

Ugyancsak bevált gyakorlat volt, amikor a könyvtárak a WiFi-hozzáférés kiterjesztésével ingyenes lehetőséget adtak felhasználók részére a világháló elérésére és ez nem kötelezően a könyvtár honlapját vagy digitális tartalmait jelentette. A könyvtárak épületei előtt, parkolóiban vagy az intézmények gépjárműveiben használt mobil eszközök segítségével akár az adott település különböző részein lehetett igénybe venni ezt a szolgáltatást. A kérdés spanyolországi megoldásairól hallhattunk előadást Glòria Pérez-Salmerón, volt IFLA elnöktől (2017-2019) a Magyar Könyvtárosok Egyesülete 2021-es online vándorgyűlésén (Pérez-Salmerón, 2021).

A szabad hozzáférés fontos szempontja a szerzői jogok gyakorlásának kérdése volt. A szerzői jogok érvényesítése és a minél szélesebb körű hozzáférés biztosítása ellentmondásban vannak egymással. Számos szakmai szervezet (pl. az International Coalition of Library Consortia, LIBER) próbálták rábírní a kiadókat a szabad hozzáférés kiterjesztésére, még ha ez az adott időszakban bevételkieséssel is járt, de petíció is előfordult ebben a kérdésben az olasz könyvtárosok részéről (IFLA, 2020a).

Az IFLA is tett erőfeszítéseket, hogy a kiadók további engedményeket tegyenek (pl. az árak befagyasztása terén) és levelet küldött a Szellemi Tulajdon Világszervezet (WIPO) elnökének az együttműködés megerősítése céljából (Price, 2000). A levelet több mint 140 könyvtár, könyvtári szakmai szervezet, szolgáltató és magánszemély írta alá. A szerzői jog és a könyvtárak kapcsolata a fő témája a Copyright Limitations and Exceptions for Libraries & Archives (CLM) bizottságnak is, amely az IFLA és így a nemzetközi könyvtári rendszer álláspontjának ad hangot ebben a témában, amely a pandémia után is az egyik legfontosabb stratégiai célnak tekinthető (Barátné Hajdu, 2021).

További megállapodások születtek Ausztráliában, Finnországban és Írországban a kiadók, a szerzők és a könyvtári intézetek között a közkönyvtárak online művek beszerzésének elősegítéséről, illetve Kanadában a licencdíjak elengedéséről (IFLA, 2020a).

A könyvtár megőrző szerepe a pandémiával kapcsolatos információk, kutatási jelentések, tanulmányok, források archiválásában is megmutatkozott, kiemelt szerepet szánva a szakkönyvtáraknak, az orvosi könyvtáraknak, a különböző kutatóintézetek könyvtárainak. Azonban közkönyvtárak is végeztek archiválást a COVID-19 vírussal kapcsolatos naprakész és releváns tájékoztatáson túl. A spanyol nemzeti könyvtár, ausztrál és amerikai állami közkönyvtárak a közösségek tagjainak történeteit, élményeit és emlékeit őrizték meg az utókornak a pandémia időszakából (IFLA, 2020a).

Magyarországon is számos kiadó és szolgáltató biztosított szabad hozzáférést elektronikus tartalmihoz a pandémia idején: Magyar Elektronikus Referenciamű Szolgáltatás (MeRSZ), ADT, Szaktárs. Az EISZ folyamatosan frissített nemzetközi, szabadon elérhető szakirodalmi forrásgyűjteményt tett közzé 2020 márciusa és novembere között, amelyben 111 adatbázist gyűjtött egybe. A felsőoktatás szereplőinek nyújtott nagy segítséget egy másik szakirodalmi forrásgyűjteménye, olyan szolgáltatók kínálatával, mint a Brill, JSTOR, Sage (EISZ, 2020).

4.5 Humánerőforrás távmunkában

2020 márciusában az IFLA-hoz hasonlóan sok fenntartó bezárta könyvtári épületeit. A könyvtárakat felkészülve vagy felkészületlenül érte a kérdés: hogyan lehet könyvtári szolgáltatásokat távoli eléréssel biztosítani úgy, hogy a munkatársak is csak távolról, otthoni munkavégzés keretében tudják az ehhez szükséges humánerőforrást biztosítani?

A hazai gyakorlat kapcsán a Könyvtári Intézet felmérését érdemes megvizsgálni (Könyvtári Intézet, 2020a). A KI többek között arra kereste a választ, hogy a megkérdezett intézmények (15 megyéből) milyen munkafolyamatokat tudtak elvégeztetni kollégáikkal otthoni munkavégzés keretében. Néhány jellemző válasz ezek közül: az online katalógus építése a helyismereti vonatkozású analitikus cikk-katalógusok feldolgozásával, rekordjavítások, kistelepülési könyvtári állomány retrospektív feldolgozása, az online programok széles választékának lebonyolítása. A megkérdezett intézmények sokféle módon próbálták munkával ellátni kollégáikat, egyrészt kihasználták a lehetőséget egyes elmaradt munkafolyamatok pótlására, másrészt törekedtek rá, hogy a munkatársak úgy érezzék, bár nem a megszokott munkahelyi környezetben végzik a feladataikat mégis hozzájárulnak a könyvtár szolgáltatásainak működtetéséhez. A távmunka elrendelése egyszerű adminisztrációnak tűnhet, a dolgozó kap egy laptopot és valamilyen munkafeladatot és már kezdődhet is munkavégzés. A gyakorlat közel sem ilyen gördülékeny, hiszen sok helyen a jogszabályi háttér sem volt egyértelmű, illetve az intézményeknek szabályzatokat kellett módosítaniuk vagy újakat készíteniük. Ráadásul, ha megvizsgáljuk a hazai, foglalkoztatásra érvényes jogszabályokat akkor kiderül, hogy az elmúlt két évben egyik legtöbbször használt fogalom – a távmunka és a home office – közel sem azonosak.

A távmunkáról a Munka törvénykönyve 196. paragrafusa rendelkezik, melynek értelmében a távmunka egy rendszeresen otthonról folytatott tevékenység. A home office viszont egy átmeneti, meghatározott időszakra szól, és 44 napra rendelheti el egyoldalúan a munkáltató. Hosszabb időszak is lehetséges, de ekkor már a munkavállaló beleegyezésére is szükség van (Mt., 2012).

A távmunkával kapcsolatban több aggály is felmerült, amelyet a Nemzeti Könyvtárak Igazgatóinak Konferenciája és a holland nemzeti könyvtár (KB) közös felmérése is megállapított: az otthon végzett munka minősége, a munkakapcsolatok esetleges gyengülése és a csak a könyvtár tereiben fizikailag megvalósítható tevékenységek kérdése (Koninklijke Bibliotheek, 2020a).

Az IFLA számos olyan példát is ismertetett, amikor a bezárt könyvtár dolgozóinak egy része nem otthonról dolgozott, hanem más intézményekben teljesített szolgálatot, illetve maguk a könyvtári terek és eszközök álltak rendelkezésre más szolgáltatók részére, pl.: telefonos tájékoztatásban való részvétel, ételkiszállítás, koordinációs központ a könyvtárban, hajléktalanszálló, mintavételi pont, a könyvtár 3D-s nyomtatóinak használata stb. (IFLA, 2020a).

4.6 Újranyitás

A bezárásokról, a szolgáltatások szűkítéséről, valamint ezek kommunikációjáról szóló jelentések mellett fontos volt az IFLA azon munkája, amely során összegyűjtötte és publikálta, hogy az egyes országok és könyvtáraik milyen módon, milyen stratégiák mentén készülnek a nyitásra. Abban valamennyi intézmény egységes álláspontot képviselt, hogy bármiféle nyitásról is beszéljünk, a tervezés prioritást élvez, még akkor is, ha egy adott intézmény esetében a működését befolyásoló járványhelyzet, jogszabályi környezet a nyitást még nem tette lehetővé. A tervezés minden esetben kockázatelemzéssel járt, amivel az intézmények felmérték, hogy milyen hatása lesz egy-egy, a nyitásra, a szolgáltatások részleges vagy teljes visszaállítására tett intézkedésnek. Nagyon fontos feladata volt a könyvtáraknak, hogy fenntartóikkal megértessék miért van szükség esetleges további zárvatartásra vagy a könyvtári szolgáltatások minimalizálásának fenntartására abban az esetben is, ha egyébként más intézménytípusok már előrébb járnak az újranyitásban. Fel kellett hívni a figyelmet a könyvtárhasználat sajátosságaira, azokra az egyedi vonásokra, amelyek megkülönböztetik ezeket az intézményeket és amely sajátosságok miatt az újraindítás esetleg időben kitolódhatott.

Az enyhítés mértéke természetesen attól is függött, hogy az adott könyvtár mennyire szigorú korlátozásokat vezetett be ezt megelőzően, milyen fokozat volt tekinthető a kiindulási helyzetnek. A legszigorúbb, teljes bezárásból nem lehetett a teljes nyitásig eljutni egyetlen intézkedéssel, hiszen ez nagyon magas kockázati tényezőkkel járt volna. A nyitásban szintén a fokozatosság elve érvényesült, amit az IFLA által publikált gyakorlatok és intézkedések is megerősítenek (pl. a könyvtárat személyesen felkeresők számának monitorozása és korlátozása, a távolságtartás felügyelése, programok lebonyolításának módjai, a könyvtári terek, eszközök és dokumentumok tisztítása és fertőtlenítése, a munkatársak védelme és a távmunka további elősegítése, az online szolgáltatások további fejlesztése, a digitális

tartalmak szolgáltatása stb.). Ahogy a zárás esetében úgy az újraindulásnál ugyancsak kritikus pont volt a könyvtár kommunikációja, legyen szó a munkatársakról, használókról, fenntartóról vagy bármilyen más partnerről. Végezetül, minden nyitási, újraindítási terv mellett meg kellett jelennie a másik forgatókönyvnek, a járvány újabb hullámai esetén alkalmazandó eljárásoknak is.

A pandémia első hullámában, a lezárásokkor nem volt tudható, hogy milyen időszakra szólnak a meghozott intézkedések, mikor indíthatóak meg a fokozatos újraindítás kezdő lépései. Ha a szakaszos zárásról szóló példákat nézzük, akkor már a tervezés időszakában nyilvánvalóvá kellett válnon, hogy a könyvtárak újraindítása is csak fokozatosan történhet meg. Az IFLA információs oldalán 45 ország könyvtárakra vonatkozó újraindítási terveit, stratégiáit mutatta be. Ezek több esetben a nemzeti könyvtárak közkönyvtárak számára összeállított útmutatót jelentették. A publikált anyagok közül sokat az IFLA munkatársai fordítottak le angol nyelvre (IFLA, 2020a).

A National Authorities on Public Libraries in Europe (NAPLE) 2020 nyarán 22 európai ország adatszolgáltatása alapján összeállított jelentése is több újraindítási fázist különböztetett meg. Az adatszolgáltató könyvtárak legtöbbször megjelentek az alábbi megoldások, biztonsági intézkedések az intézmények újraindításakor: könyvtári helyiségek és bútorzat átrendezése a távolságtartást elősegítendő, plexifalak beépítése, táblák elhelyezése, vezetősávok kialakítása a padlón, látogatószám maximálása, maszk- és kesztyűhasználat bevezetése, kézfertőtlenítő szerek kihelyezése, a bútorok, eszközök gyakoribb fertőtlenítése, visszahozott dokumentumok karanténba helyezése stb. (NAPLE, 2021, p. 1-2).

Az Australian Library and Information Association (ALIA) checklist-je is hasonló ajánlásokat fogalmaz meg, kihangsúlyozva a tervezés, a kommunikáció, a biztonságos használat és a távolságtartás, valamint a személyzet és a használók védelmének fontosságát (ALIA, 2020).

4.7 A szakmai egyesületek és nemzeti könyvtárak szerepe az újraindításban

Az Egyesült Királyság könyvtári és információs szakemberinek szövetsége (Chartered Institute for Library and Information Professionals – CILIP) szintén működtetett egy COVID-19-ről szóló információs felületet (CILIP, 2020a) melyről az IFLA is beszámolt, és amely a könyvtárak újraindításával kapcsolatos információkat gyűjtötte össze és osztotta meg.

Az American Library Association (ALA) ugyancsak bőséges válogatást nyújtott újranyitási tervekből és gyakorlatokból (ALA, 2020a). A Wyoming State Library pedig egy egyébként elterjedt módszert alkalmazott és a könyvtárak nyitásának 6 fázisát különítette el: az első fázisában csupán a könyvtári személyzet egy része dolgozott az intézmény falai között, ők is elkülönítve, távolságtartással, egy munkaterületen egy fővel, és ehhez igazodott a műszakbeosztás is. Az utolsó fokozatban pedig a használók a könyvtár valamennyi szolgáltatását a szokásos módon érhatték el (Wyoming State Library, 2020).

Az újranyitással kapcsolatos források, útmutatók mellett az ALA oldalán továbbra is elérhető volt a *Pandemic Preparedness*, amely a könyvtári szolgáltatások újraindítása, a munkatársak és használók védelme, a higiéniai előírások, letölthető információs anyagok, táblák és feliratok mellett számos más aspektusból is hasznos útmutatóval szolgált. Ilyen volt például a gyermekek számára az Iskolai Pszichológusok Nemzeti Egyesülete által összeállított anyag, de számos mentálhigiénés ajánlást is egybegyűjtöttek az oldalon (ALA, 2020b).

A Könyvtári, Információs és Dokumentációs Egyesületek Európai Irodája, az EBLIDA (European Bureau of Library, Information and Documentation Associations) szintén információkkal, útmutatókkal szolgált a könyvtárak számára. 2020-ban elvégzett felmérését, 2021-ben aktualizálta és megismételte. COVID-19 témájú hírleveleket állított össze és közölt, 2020 áprilisában három, májusban egy számmal. Felhívta a figyelmet a pandémia utáni változásokra – amelyek a világjárvány okozta helyzetre adott válaszok, megoldások felhasználását jelentik –, és könyvtári területen öt trend erősödésével számolt: a minden társadalmi csoportot befogadó könyvtárral, a megújuló technológiák könyvtárformáló hatásával, a könyvtárak gazdálkodási tevékenységének, költségvetésének átalakulásával, a könyvtári rendszer helyi és állami irányításának kérdésével, valamint az AGENDA 2030 fenntartható fejlődési céljai eléréséhez szükséges könyvtári támogatással (EBLIDA, 2021).

Az IFLA kiemelte a nemzeti könyvtárak szerepét, amely intézmények mint, az adott ország könyvtári rendszerének mozgatórugói nagy szerepet játszottak mind a tartalomszolgáltatás kiterjesztésében, mind a könyvtárak nyitási folyamatában. A Nemzeti Könyvtárak Igazgatóinak Konferenciája a már említett felmérésének eredményeit – melyet a holland nemzeti könyvtár (KB) közreműködésével 2020 áprilisában 55 nemzeti könyvtár megkérdezésével készített – útmutató összeállítására és a jó gyakorlatok ismertetésére használta fel. Ebből két adatot emelnék ki: a nemzeti könyvtárak 85%-a teljesen zárva volt a használók előtt 2020 tavaszán, kisebb hányaduk részleges nyitvatartással és szolgáltatásokkal várta olvasóit átvételi és tájékoztatási pontokkal. A könyvtári személyzetre vonatkozó

beérkezett információk alapján a felmérés megállapítja, hogy a munkatársak 65%-a előtt részlegesen vagy teljesen zárva voltak a könyvtári irodák (Koninklijke Bibliotheek, 2020a, p. 4).

A fenntartók, a nemzeti és egyéb könyvtárak elképzelései mellett az IFLA a könyvtári egyesületek és szervezetek újrainvitással kapcsolatos terveiből is gazdag válogatást nyújtott. Mivel az IFLA pontosan ezeket az intézményeket fogja össze, nemzetközi szervezetükként, ahogy a FAQs-ban is fogalmaz „agytrösztje”-ként működik, és mivel képviselői ezekből a szervezetekből vagy partnereik köréből kerül ki, így egy kétirányú párbeszéd valósulhatott meg. Egyrészt az IFLA tagjai segítségével adatokat gyűjtött, elemzett, publikált, és ehhez az adott ország könyvtári intézményrendszerét reprezentáló könyvtári egyesület vagy intézet szolgáltatott megfelelő információt, másrészt az IFLA által publikált anyagok az országos szervezetek révén továbbításra kerültek, ezzel is segítve a minél hatékonyabb disszeminációt.

Az IFLA ösztönözte ezen szervezeteket saját tájékoztató oldal működtetésére, amely az adott országra vonatkozó információkon túl sokszor regionális, az adott kontinensre kitékintő, vagy akár globális szinten is reflektáló összefoglalókat tartalmaztak. Az IFLA áttekintésben 33 országos könyvtári egyesület, szakmai szervezet szerepelt (IFLA, 2020a).

4.8 További partnerek

Az információs oldal kiemelt eleme az IFLA által összegyűjtött törekvések a tartalomszolgáltatás kiterjesztésére a könyvtárak zárva tartás idején. Ehhez természetesen a kiadók és terjesztők hozzájárulására is szükség volt. Az IFLA reményét fejezte ki, – elnöki és főtítkári állásfoglalásokban, trendjelentés aktualizálásában – hogy ezek az engedmények, a távolról történő és szabad hozzáférés minél szélesebb körű biztosítása, a lehető legkisebb költséggel a pandémia után is megmaradnak. A kiadók által biztosított engedmény volt pl. a hosszabb bejelentkezési/használati időszak, a nagyobb számú külső hozzáférés, az ingyenes olvasás letöltési lehetőség nélkül, az eddig csak helyben használható anyagok távoli elérhetőségének biztosítása, az előfizetői árak mérséklése (IFLA, 2020a).

Az IFLA kiadói partnere a SAGE is sokat tett a publikációk szabad elérhetőségéért. A kiadó által megjelentett COVID-19 témában született publikációkat összegyűjtötte egy külön felületen és Open Access keretében szolgáltatatta (SAGE Journal, 2020).

Az IFLA fontos kérdésfelvetése volt, hogy a járványhelyzet alatt a könyvtárak részére nyújtott támogatások, melyek sok esetben eltekintettek a szerzői jog érvényesítésétől vagy

bővítették a hozzáférhetőséget miközben előfizetési és licencdíjait csökkentették mennyiben tarthatóak fent a későbbiekben?

5. Az IFLA pandémiával kapcsolatos további tevékenységei

Az IFLA több szekciója is aktívan vett részt az információáramlás biztosításában és a kutatások elősegítésében. A Section on Health and Bioscience Libraries és a Special Interest Group on Evidence for Global Disaster Health webináriumán a járvány alatt kialakult digitális egészségügyi egyenlőtlenségekre hívta fel a figyelmet (IFLA, 2020b). Webináriumi sorozat készült az IFLA támogatásával a Gigabit Libraries szervezésében „*Mit jelent a könyvtár, ha épülete zárva tart?*” címmel, amely jelenleg a 65. előadásnál tart és amelynek témája, hogy miként támogatják a könyvtárak az információhoz való szabad hozzáférést (Gigabit Libraries Network, 2020). Az ilyen kezdeményezések mellett megjelentek más szekciók is hírlevelekkel, letölthető útmutatókkal.

Az IFLA Journal szerkesztősége 2020 augusztusában felhívást tett közzé, egy tematikus szám kiadására, melynek témája a könyvtárak alkalmazkodása a világjárványhoz, nemzetközi példák bemutatása volt, és többek között az alábbi témákban várt tanulmányokat: „a könyvtári szövetségek szerepe a könyvtári ágazatok támogatásában a világjárvány idején”; „a világjárvány mint a digitális átalakulás hajtóereje”; „a nyílt hozzáférés változásai a világjárvány idején és a könyvtárak szerepe”; „információs műveltség a világjárvány idején, álhírek, dezinformáció és félretájékoztatás a COVID-19-ről” stb. A felsoroltakon túl 11 másik téma is megjelölésre került (IFLA, 2020c). Az IFLA Journal tematikus száma *Libraries and COVID-19: Opportunities for innovation* címmel 2022 márciusában jelent meg.

A Library Map of the World oldalon a járvánnyal kapcsolatban négy kezdeményezés került rögzítése: India, Malajzia, Srí Lanka és Svédország egy-egy könyvtárának gondozásában (IFLA, é. n.).

A pandémia az IFLA trendjeire is hatással volt, a 2019-ben aktualizált Trend Report két év után újabb frissítésen esett át. Az *IFLA Trend Report 2021* 20 trendje közül az első három a pandémia következményeivel is számol:

„Nehéz idők jönnek”, azaz a pandémia utáni talpraállásban nem a könyvtári terület élvezi majd az állami támogatásokat, ezért nagy hangsúlyt kap az érdekérvényesítés.

„A virtuális velünk marad”, a pandémia alatt megkedvelt, távolról elérhető szolgáltatások továbbra is népszerűek lesznek, ami a személyes használatot és így a könyvtárak fizikai tereinek létjogosultságát is megkérdőjelezi.

„Visszatér a fizikai terek jelentősége”, a használók újra betérnek az intézményekbe, újra felfedezik azokat a lehetőségeket és előnyöket, amelyeket a könyvtárak személyes használata kínál, például a személyes találkozások, interakciók, beszélgetések (IFLA, 2021b, p. 8-10).

Az utolsó kettő csak látszólag van ellentmondásban egymással, mindkét trend folyamatosan jelen van, az arányok a kérdésesek.

6. Hazai partnerek

Az IFLA munkájának támogatását és a hazai könyvtárügy tájékoztatását több szervezet is végezte, melyek közül kettőt tevékenységét emelem ki röviden a dolgozatban.

6.1 A Könyvtári Intézet információszolgáltatási tevékenysége a pandémia idején

A KI nemcsak a hazai adatokat és gyakorlatokat továbbította az IFLA felé, hanem az IFLA tájékoztatóit, útmutatóit is megosztotta a magyar könyvtárüggyel a pandémia első és második hulláma idején.

A tájékoztató munka a KI honlapján, több felületen valósult meg: *A járványügyi helyzet kezelése a könyvtárakban* című menüpontban ajánlásokat, infografikákat, járványügyi körképet, ingyenesen elérhető online szolgáltatások és adatbázisok összeállítását, a már említett *Virtuális országjárást*, home office-tapasztalatok megosztását stb. tettek közzé.

A pandémia második hulláma után a KI 2021-ben újabb országos felmérést végzett 7 hazai könyvtártípus és határon túli könyvtárak körében. A tanulmány összegzi a járvány kirobbanása óta eltelt egy év könyvtárszakmai tapasztalatait, bemutatja a pandémia könyvtárakra és szolgáltatásaikra tett hatásait, és grafikonokon is megjeleníti a felmérés eredményeit (Békésiné Bognár, 2021).

Az *Információk a könyvtárak újranyitásával kapcsolatban* című menüpontban a könyvtárak nyitási terveiről és gyakorlatairól kaptunk hazai és nemzetközi kitekintést, pl. a *Libraries Unlimited Beyond the Horizon* című interaktív beszélgetéssorozatának 5 részes összefoglalójával. Mindkét tájékoztató oldal összeállítását és frissítését a Könyvtártudományi

Szakkönyvtár és a Kutatási és Elemző Osztály munkatársai végezték. A Könyvtári Intézet tájékoztató munkájáról Bódog András számolt be (Bódog, 2020b, p. 423-425).

6.2 A Magyar Könyvtárosok Egyesülete könyvtárakat segítő tevékenysége

Az MKE számos területen segítette a hazai könyvtárakat a pandémia idején: információszolgáltatás, kutatások, szakirodalom megosztása, programok lebonyolítása. A Könyvtári Intézethez hasonlóan kétirányú kommunikációt folytatott, megosztotta az IFLA által gyűjtött információkat, miközben a hazai viszonyokra is reflektált.

A pandémia első hullámát követően, 2020 májusában közzétett *Újranyitás 2020* című szakmai ajánlása, melyet a társszakmai szervezetekkel közösen fogalmazott meg, nagy segítségére volt a nyilvános könyvtáraknak nyitásuk megtervezése és helyben igénybe vehető szolgáltatásaik biztonságos menedzselése terén. A szakmai ajánlás a nemzetközi tapasztalatokat, az IFLA ajánlásait is figyelembe véve nagy hangsúlyt helyezett mind a munkatársak (pl. az élekor vagy egészségi állapot miatt veszélyeztetett kollégák otthoni munkavégzésének elősegítése, rotációs munkavégzés, védőeszközök használata, távolságtartás, rugalmas munkaidő stb.), mind a használók védelmére (pl. létszámkorlátozás, távolságtartás, védőeszközök előírása, és ezek betartatása). Az újranyitást a fenti példákhoz hasonlóan szintén különböző fázisokban javasolta, de kitért a dokumentumhasználatra, a rendezvények kérdésére is. A könyvtárak egyik legfontosabb feladatának a megfelelő kommunikációt ítélte meg, történjen az a használók vagy a könyvtári munkatársak felé (Magyar Könyvtárosok Egyesülete, 2020).

Az MKE virtuális térben megrendezett 52. Vándorgyűlésén, 2021 júliusában számos külföldi könyvtáros kolléga számolhatott be könyvtára elmúlt időszakban végzett munkájáról és a vírushelyzethez hatásairól. Az MKE YouTube csatornáján a *Határon túli körkép* és a *Külföldi kerekasztal* lejátszási listákon összesen 15 beszámoló tekinthető meg (Magyar Könyvtárosok Egyesülete, 2021).

A pandémia hatásaira is reflektált több előadó az MKE szervezésében 2020. november 18. és december 9. között megrendezett *Kihívások és kompetenciák* című nemzetközi YouTube konferenciasorozaton, ahol előadást tartott a már említett Stephen Wyber, Ragnar Andreas Audunson norvég professzor és magyar kollégák mellett még számos külföldi szakember.

A COVID-19 volt a témája az MKE 2022. május 11-én rendezett *Új utak a COVID 19 idején és azt követően. Szakmai kompetenciánk átalakulása* című nemzetközi konferenciájának is, ahol Barbara Lison, az IFLA elnöke videó előadást tartott (Magyar Könyvárosok Egyesülete, 2022).

Az MKE Közkönyvtári Egylete megbízásából 2021-ben Laki Ildikó végzett kutatást, valamennyi könyvtártípust megszólítva, összesen 95 hazai könyvtár körében. A kutatás fő kérdése az volt, hogy a pandémia milyen hatást gyakorolt a könyvtárak működésére, beleértve a könyvtárban dolgozókat is. A felmérésből kiderült, hogy a könyvtárak 60%-a a kényszerű bezárást arra használta fel, hogy a korábban el nem végzett feladatait bepótolja. Az egyik legérdekesebb kérdésre „Milyen hatással volt az első COVID hullám a könyvtár bezárására?”, a könyvtárak 51%-a válaszolt úgy, hogy más könyvtárak gyakorlatát követte (Laki, 2021, p. 3).

Fontos volt tehát más könyvtárak megoldásainak ismerete, és az IFLA, valamint hazai partnerei pontosan ebben az információmegosztásban segítették a könyvtárakat.

7. Az infodémia jelensége

A járvánnyal kapcsolatos álhírek, ellenőrizetlen és megbízhatatlan információk gyors és széles körű terjedésére, azaz az infodémia jelenségére 2020 februárjában a WHO főigazgatója hívta fel a figyelmet (Bódog, 2020b, p. 428). Az infodémia ellen elsősorban az egyes országok kormányzati szervei és közmédiái vették fel a harcot, de a könyvtárakra is nagy szerep hárult a hiteles információk közvetítése terén. A könyvtáraknak, mint a releváns és megbízható tudás megszerzéséhez segítő intézményeknek, a pandémia idején is meg kellett felelniük ezeknek az elvárásoknak. Sőt még nagyobb feladnak ígérkezett, hogy azok számára, akik nem így gondolnak erre az intézménytípusra proaktívan megmutassák ezt a szerepkörüket.

Az IFLA az eddig használt álhírek elleni *How To Spot Fake News* című infografikáját aktualizálta és közzétette (IFLA, 2020d).

A könyvtárak küldetésüknek tettek eleget, amikor nemcsak saját működésükről, hanem a COVID-19 járványról is releváns információt nyújtottak és hiteles forrásokhoz juttatták használóikat a pandémia idején. Ezt a tudást kell folyamatosan fejleszteni és továbbadni, hogy a könyvtárat használók is az információs műveltség egy magasabb fokára juthassanak el. A média- és információs jártasság elérésével pedig elemezni, értékelni és hasznosítani tudják az információkat (Yap, 2020).

Befejezés

Az IFLA 2020 tavaszától partnerei, az országos könyvtári egyesületek, szervezetek, információs intézmények, kiadók, nemzeti és egyéb típusú könyvtárak információszolgáltatásán alapuló globális mértékű információgyűjtést, elemzést és közzétételt valósított meg. A dolgozat remélhetőleg érzékelteti azt a szerteágazó, kontinenseken, intézményeken, szolgáltatókon, könyvtártípusokon átívelő munkát, amelynek eredményéből minden, az információra nyitott könyvtár részesült, ami által használóik is gazdagodtak.

Végezetül szeretnék kitérni egy fontos kérdésre, amely a pandémia nélkül is folyamatosan jelen van a könyvtárügyben, de a bezárások idején alkalmazott távoli elérés, digitális tartalmak és online szolgáltatások népszerűsége újra felveti. Mennyiben kell tartanunk attól, hogy a távoli elérés, a virtuális jelenlét olyan méreteket ölt, ami elhalványítja a személyes használaton alapuló, a harmadik hely funkcióját betöltő intézmény képét? A személyes használatok csökkenésével szemben a könyvtárakat egyre többen keresik fel az online térben, program kapcsán, digitalizált tartalom, távolról is elérhető adatbázisok miatt, ami fenntartói attitűdtől függően az infrastrukturális háttér egy részének megkérdőjelezhetőségéhez vezethet (Tóth, 2015, p. 33).

Fodor Péter, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár főigazgatója 2022 októberében, a megyei könyvtárak alapításának 70 éves jubileuma tiszteletére rendezett konferencián beszámolt a legfrissebb adatokról, amelyek egyre nagyobb arányú személyes felkeresést igazolnak.

Érdemes lesz megvizsgálni a 2022. évi első három negyedév összesített forgalmi adatait és összevetni a 2019-es év azonos időszakával, mert – bár újabb bezárásokkal, fűtetlen épületekkel, energiaválsággal szembesülünk – az olvasóink egyre nagyobb számban térnek vissza a könyvtárak épületeibe.

Irodalom

ALA. (2020a). Planning for Reopening Resources. <https://www.ala.org/advocacy/planning-reopening-resources> (2022.12.30.)

ALA. (2020b). Pandemic Preparedness. <https://www.ala.org/tools/atoz/pandemic-preparedness> (2022.12.30.)

ALIA. (2020). Australian libraries responding to COVID-19. Checklist for reopening libraries. <https://read.alia.org.au/australian-libraries-responding-covid-19-checklist-reopening-libraries> (2022.12.30.)

Barátné Hajdu, Á. (2021). Az IFLA kiemelt kérdésként kezelt szerzői jogi bizottsága és a COVID. <https://mke.info.hu/konyvtarvilag/2021/05/az-ifla-kiemelt-kerdeskent-kezelt-szerzoi-jogi-bizottsaga-es-a-covid/6970/> (2022.12.30.)

Békésiné Bognár, N. E., Biró, B., Bódog, A., Fehér, M., Nagy, A., Vastagh, Z. (2021). A könyvtárak és a világjárvány hullámai. Gyorsjelentés a magyarországi és a határon túli könyvtárak szolgáltatásairól. https://ki.oszk.hu/sites/default/files/hirfajlok/a_konyvtarak_es_a_vilagjarvany_hullamai.pdf (2022.12.30.)

Bouaamri, A., Hajdu Barát, Á. (2020). Fighting Illiteracy During The Covid-19 Pandemic: Adaptation Of Libraries In Morocco. *Library Philosophy and Practice*, 11, 1-17. <https://digitalcommons.unl.edu/libphilprac/4810> (2022.12.30.)

Bouaamri, A., Hajdu Barát, Á., Kíszl, P., Otikey, F. W. (2021). Emerging Roles of Libraries and Librarians During and Post COVID-19 Pandemic: Challenges and Opportunities. In J. P. Chigwada, G. Tsvuura (Eds.), *Handbook of Research on Information and Records Management in the Fourth Industrial Revolution*. (pp. 1-16). Chinhoyi University of Technology-Zimbabwe Open University. <https://doi.org/10.4018/978-1-7998-7740-0.ch001> <https://www.igi-global.com/chapter/emerging-roles-of-libraries-and-librarians-during-and-post-covid-19-pandemic/284714> (2022.12.30.)

Bódog, A. (2020a). Kutatók igazolták, hogy a három napos karantént követően biztonságosak a könyvtári dokumentumok. <https://ki.oszk.hu/hir/konyvtari-intezet/kutatok-igazoltak-hogy-harom-napos-karantent-kovetoen-biztonsagosak-konyvtari> (2022.12.30.)

Bódog, A. (2020b). Könyvtárak a koronavírus idején – Pandémia és infodémia. Könyvtári Figyelő, 30(66) 419-436. <https://ojs.elte.hu/kf/article/view/1052/871> (2022.12.30.)

CILIP. (2020a). Coronavirus Information Service.
<https://www.cilip.org.uk/news/493378/CILIP-Coronavirus-Information-Service.htm>
(2022.12.30.)

CILIP. (2020b). National Shelf Service.
<https://www.youtube.com/@nationalshelfservice6338/videos> (2022.12.30.)

EBLIDA. (2021). A European library agenda for the post-Covid 19 age.
http://www.eblida.org/News/2021/A_European_library_agenda_for_the_post-Covid-19_age_update-11-2021.pdf (2022.12.30.)

EISZ. (2020). A koronavírus-járvány ideje alatt szabadon hozzáférhető nemzetközi szakirodalmi források. <https://eisz.mtak.hu/index.php/hu/378-a-koronavirus-jarvany-ideje-alatt-szabadon-hozzaferheto-nemzetkozi-szakirodalmi-forrasok.html#szakirodalmi-forrasok-a-felsooktatásnak> (2022.12.30.)

Gigabit Libraries Network. (2020). „What is a Library if the Building is Closed?”
<http://gigalibraries.net/page-1712339> (2022.12.30.)

Hajdu Barát, Á. (2022). Challenges and Activities of Professional Librarians' Associations, Particularly for Association of Hungarian Librarians before and during COVID aera. Access: *An International Journal of Nepal Library Association*, 1 (1), 48-58.
<https://www.nepjol.info/index.php/access/article/view/46610/34842>
<https://doi.org/10.3126/access.v1i1.46610> (2022.12.30.)

Hajdu Barát Á., Kiszl, P., Otiike, F. (2022). Innovation strategies in academic libraries using business entrepreneurial theories: Analysis of competitive framework theory and disruptive innovation theory. *The Journal of Academic Librarianship*, 48(4)

<https://doi.org/10.1016/j.acalib.2022.102537> (2022.12.30.)

IFLA. (2020a). COVID-19 and the Global Library Field. <https://www.ifla.org/covid-19-and-the-global-library-field/> (2022.12.30.)

IFLA. (2020b). E4GDH & HBS webinar. Combating digital health inequality in the time of coronavirus. <https://www.ifla.org/publications/e4gdh-hbs-webinar-combating-digital-health-inequality-in-the-time-of-coronavirus/> (2022.12.30.)

IFLA. (2020c). Call for papers. IFLA Journal Special Issue on Libraries and COVID-19: Opportunities for Innovation. <https://www.ifla.org/news/call-for-papers-ifla-journal-special-issue-on-libraries-and-covid-19-opportunities-for-innovation/> (2022.12.30.)

IFLA. (2020d). How To Spot Fake News. <https://www.ifla.org/news/how-to-spot-fake-news-at-a-time-of-covid-19/> (2022.12.30.)

IFLA. (2021a). IFLA and COVID-19 FAQs. <https://www.ifla.org/ifla-and-covid-19/> (2022.12.30.)

IFLA. (2021b). IFLA Trend Report 2021. [https://repository.ifla.org/bitstream/123456789/1830/1/IFLA TREND REPORT 2021 UPDATE.pdf](https://repository.ifla.org/bitstream/123456789/1830/1/IFLA%20TREND%20REPORT%202021%20UPDATE.pdf) (2022.12.30.)

IFLA. (é. n.). Library Map of the World. <https://librarymap.ifla.org/stories/keywords/covid> (2022.12.30.)

Koninklijke Bibliotheek. (2020a). Survey Impact COVID-19. <https://conferenceofdirectorsofnationallibraries.files.wordpress.com/2020/04/200415-survey-impact-covid-19-def-1.pdf> (2022.12.30.)

Koninklijke Bibliotheek. (2020b). Survey Impact COVID-19. Reopening the library. <https://conferenceofdirectorsofnationallibraries.files.wordpress.com/2020/07/200708-survey-impact-covid-19-reopening-def-1.pdf> (2022.12.30.)

Könyvtári Intézet. (2020a). Virtuális országjárás. <https://ki.oszk.hu/hir/kutatasi-es-szervezetfejlesztési-osztaly/virtualis-orszagjaras> (2022.12.30.)

Könyvtári Intézet. (2020b). Borsod-Abaúj-Zemplén megye könyvtárai a járvány idején. <https://ki.oszk.hu/hir/kutatasi-es-szervezetfejlesztési-osztaly/virtualis-orszagjaras-tizedik-allomasa-borsod-abauj> (2022.12.30.)

Laki, I. (2021). Láttelet a könyvtárak világából. Könnyek és könyvek. Mit hozott a COVID a könyvtárakra? Könyvtári kutatás és helyzetértékelés a COVID után. https://mke.info.hu/konyvtarvilag/files/2021/12/202106_Szakmaimuhely_Konnyek_es_konyvek.pdf (2022.12.30.)

Library of Congress. (é. n.). The Impact of Hand Sanitizers on Collection Materials. <https://www.loc.gov/preservation/scientists/projects/sanitize.html> (2022.12.30.)

Magyar Könyvárosok Egyesülete. (2020). Újranyitás 2020 a Magyar Könyvtárosok Egyesülete és a társszakmai szervezetek szakmai ajánlása a magyarországi könyvtárak és könyvtárosok számára. https://mke.info.hu/wp-content/uploads/2020/05/MKE-Újrakezdési-AJANLAS_vegleges.pdf (2022.12.30.)

Magyar Könyvtárosok Egyesülete. (2021). MKE 52. Vándorgyűlése. 2021. július 08-09. https://www.youtube.com/playlist?list=PLUJTJTJ3Jf3_o0GULh7B3svyj06NR_yvG, <https://www.youtube.com/playlist?list=PLUJTJTJ3Jf385h81BQKtt34cgqFrO05h8> (2022.12.30.)

Magyar Könyvárosok Egyesülete. (2022). Új utak a COVID 19 idején és azt követően. Szakmai kompetenciáink átalakulása (nemzetközi konferencia). 2022. május 11.

https://mke.info.hu/wp-content/uploads/2022/05/Meghivo_MKE_Kompetencia-2022.05.11.01-2.pdf (2022.12.30.)

Mt. (2012). Hatályos Jogszabályok Gyűjteménye. 2012. évi I. törvény a munka törvénykönyvéről. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1200001.TV> (2022.12.30.)

NAPLE. (2021). Public Libraries in Europe and COVID-19. Re-opening Strategies Findings from NAPLE Members May-July 2020.

<https://www.culturaydeporte.gob.es/dam/jcr:55d18a18-f4e6-40a9-86a7-9d67994f087c/european-library-services-during-covid19---part-two-may---july-2020.pdf>
(2022.12.30.)

New York Public Library. (2020). Join NYPL and WNYC's Virtual Book Club. <https://www.nypl.org/blog/2020/04/03/join-nypl-and-wnyccs-virtual-book-club> (2022.12.30.)

NIJZ. (2020). Higijenski ukrepi za preprečevanje širjenja okužbe s sars-cov-2 v knjižnicah in čitalnicah. <https://www.nijz.si/sites/www.nijz.si/files/uploaded/knjiznice.pdf> (2022.12.30.)

O'Brien-Hall, W. (2000). National Shelf Service launches this Monday. <https://www.cilip.org.uk/news/499503/National-Shelf-Service-launches-this-Monday.htm>
(2022.12.30.)

OCLC. (2020). About the REALM project. <https://www.oclc.org/realm/about.html>
(2022.12.30.)

Pérez-Salmerón, G. (2021. 07. 08.). Libraries on the move for sustainable development [előadás]. Magyar Könyvtárosok Egyesülete 52. Vándorgyűlése. <https://www.youtube.com/watch?v=-zc-a8NdHng> (2022.12.30.)

Price, G. (2000). IFLA Leads Open Letter on Intellectual Property and COVID-19; ALA, Creative Commons Among Growing List Signatories. <https://www.infodocket.com/2020/04/03/ifla-leads-open-letter-on-intellectual-property-and-covid-19-ala-creative-commons-among-growing-list-signatories/> (2022.12.30.)

REALM. (2020). Test 1. Natural attenuation as a decontamination approach for SARS-CoV-2 on five library materials.

<https://www.webjunction.org/content/dam/WebJunction/Documents/webJunction/realml/test1-report.pdf> (2022.12.30.)

SAGE Journal. (2020). Coronavirus (COVID-19) research.

<https://journals.sagepub.com/coronavirus> (2022.12.30.)

State Library of NSW. (2020). Online programs in NSW libraries.

https://www.sl.nsw.gov.au/sites/default/files/online-programs-survey-findings_0.pdf

(2022.12.30.)

Tóth, Máté. (2015). Könyvtár és közösség. Argumentum.

Wyber, S. (2020. 11. 18.). Fejlődési célok a digitális világban. A könyvtárak és a könyvtárosok hat szerepköre [előadás]. Kihívások és kompetenciák konferencia.

<https://www.youtube.com/watch?v=ALKiTeBedOI> (2022.12.30.)

Wyoming State Library. (2020). Public Services Return to Work/Library Re-Opening Plan.

[https://library.wyo.gov/wp-content/uploads/2020/04/Staged-Reopening-](https://library.wyo.gov/wp-content/uploads/2020/04/Staged-Reopening-Plan.pdf)

[Plan.pdfhttps://mke.info.hu/wp-content/uploads/2020/05/MKE-Újrakezdési-](https://mke.info.hu/wp-content/uploads/2020/05/MKE-Újrakezdési-AJANLAS_vegleges.pdf)

[AJANLAS vegleges.pdf](https://mke.info.hu/wp-content/uploads/2020/05/MKE-Újrakezdési-AJANLAS_vegleges.pdf) (2022.12.30.)

Yap, J. (2020. 12. 02.). Az információs jártasság evolúciója. Az információs jártasságtól (IL) az információs és médiajártasságig (MIL). [előadás]. Kihívások és kompetenciák konferencia.

<https://www.youtube.com/watch?v=t06OJkSWn5o> (2022.12.30.)

A lezárás dátuma: 2023. január 07.